

Plecs de Paisatge: Reflexions 1

Paisatge i salut

Paisatge i diversitat cultural

Klaus Seeland

En una època en què la multiculturalitat és més la regla que no pas l'excepció, moltes cultures es veuen reflectides per les seves diferents representacions en el paisatge i la natura i per les lògiques i les preferències dominants al si de la societat. La percepció i l'acceptació de la transformació del paisatge en espais que responguin a les necessitats i les preferències socials, tant de les àrees urbanes com de les àrees rurals, representa un important factor per mesurar la identificació i el benestar de la població local. Per satisfer les expectatives de diferents grups culturals i sectors de la societat del futur és fonamental prioritzar l'avaluació dels elements del paisatge en el marc de la planificació paisatgística.

Els humans s'apropien de la natura com a cultura (Seeland, 1997); o, dit d'una altra manera, inevitablement donen forma als paisatges a mesura que desenvolupen la seva pròpia cultura. Es tracta alhora d'un procés empíric i simbòlic, a través del qual valors, percepcions i creences troben les seves expressions materials i immaterials. Aquests factors culturals s'han de valorar i interpretar en el context dels processos que codifiquen i xifren la cultura en el paisatge i que el modelen constantment com a conseqüència de la gestió o dels diversos usos. A més, les percepcions, els gustos i les preferències individuals modifiquen els codis culturals, afegint-hi una nota molt personal i, en certs moments, artística.

Els paisatges són, doncs, autèntics hàbitats per a les cultures que hi viuen i hi conviuen. Cadascuna d'aquestes perspectives culturals revela que els entorns naturals només es poden entendre si se'n desxifra l'essència social que s'hi representa. Per tant, es necessiten codis per llegir i entendre els diversos paisatges culturals del món. Els paisatges són elements que inclouen els entorns natural, social i construït en un procés de modelatge i remodelatge constant; són configuracions dinàmiques en què intervenen molts interessos, un context en què el poder polític

i el potencial econòmic prenen rellevància, ja que hi interactuen els diversos agents. El potencial econòmic s'estén a través d'una gran diversitat cultural i biològica i fins als límits climàtics d'una regió geogràfica concreta. Els paisatges traspuen la història política d'una regió, com també la història de la seva cultura i els seus principals productes agrícoles. A més, ens aporten pistes sobre el potencial econòmic i també sobre el caràcter cultural, el sentit de l'humor, les preferències estètiques i l'estil de vida dels seus habitants.

No hi ha paisatges sense persones i, *stricto sensu*, no hi ha "paisatges naturals", perquè cada racó de la Terra ha pres forma, directament o indirectament, a partir de la intervenció humana. Els paisatges són sempre configuracions culturals vinculades als motors econòmics i als canvis socioculturals amb què se n'ha configurat el teixit, un teixit que té un patró diferent i, per tant, un valor únic per a cada paisatge.

El paisatge com un tot integral

Qualsevol esdeveniment cultural rellevant des del punt de vista de la història social deixa una determinada empremta en el paisatge. En el paisatge contemporani hi conviuen diferents etapes de la història social que conformen una construcció de la consciència cultural. Així, els monuments històrics, el llegat dels diversos usos agrícoles i la història del creixement de la població i de la urbanització formen un ens únic. Els paisatges tenen molt a veure amb les biografies dels habitants d'una zona, els seus records i allò que l'àrea significa o ha significat en un context històric o geogràfic més ampli (Harrison, 1992; Schama, 1995). El llegat d'un paisatge rau en el seu potencial natural i en l'evolució del seu ús. Hi ha determinats elements del paisatge més valorats que d'altres, però el que compta realment és el caràcter del paisatge des d'un punt de vista global. Un paisatge és una combinació, o fins i tot una amalgama, d'elements que s'influencien mútua-

ment i que normalment s'han anat formant d'una manera orgànica i històrica durant un vast període de temps.

Al llarg de la història no trobem massa exemples de planificació d'una zona amb l'objectiu explícit de conformar un paisatge, sinó que la manera com s'havia anat configurant un paisatge cultural amb el pas dels segles responia, normalment, a motius funcionals o estètics. En canvi, la planificació paisatgística del passat recent i d'avui dia intenta aportar pautes per al desenvolupament del paisatge i introduir-hi una visió basada en la planificació paisatgística. Normalment, la manca de criteris de desenvolupament del paisatge i els diferents interessos implicats en la planificació esdevenen veritables limitacions, sobretot si es compara amb el passat. Els processos d'avaluació de caire orgànic i basats en valoracions i en "preferències" es guien per les pautes de l'estètica i les tendències de les persones o dels diferents grups socials i interessos econòmics a l'hora de percebre i viure el paisatge. En un paisatge, podem observar-hi les petges del llegat cultural, que ens ajuden a ponderar si el sistema polític d'una societat és capaç de relligar la seva història amb el seu propi ritme de desenvolupament modern.

Imatge 1. El paisatge té molt a veure amb les biografies dels seus habitants i amb allò que l'àrea significa o ha significat per a ells (antic poble de Sau, actualment sota les aigües del pantà).

Caràcter i estètica del paisatge

L'estètica del paisatge representa els valors culturals dels habitants d'una regió, així com la seva economia i les seves institucions polítiques en un moment determinat (Sheppard, Harshaw, 2000). La valoració del paisatge és un procés emocional i una resposta a l'entorn amb tots els sentits. En general, depèn de com les persones interactuen activament amb paisatges concrets i de si el paisatge està integrat a les seves activitats socials, o viceversa. Percebre'ls com una metàfora cultural d'una identitat regional i nacional vol dir, per exemple, que els estanys, les muntanyes, els boscos o les ciutats d'una zona constitueixen una combinació única. Un paisatge que destaquï per una gran bellesa i que susciti una admiració general crea vincles emocionals i culturals més forts, cosa que al seu torn es reflecteix en el paisatge.

Plachter (1995) sosté que no hi ha acord a l'hora d'entendre què representa un determinat paisatge per a cadascú. Precisament per això, podríem dir que el paisatge és una realitat opaca, impossible de copsar, atès que en un espai gran podem trobar-hi empremtes d'un gran nombre de cultures. Un paisatge contemporani és una mena de museu col·lectiu dels elements més transcendents de diferents generacions i cultures, i també de les subcultures, que hi han conviscut. Un paisatge reflecteix la diversitat social en un espai comú i, per tant, unificador. Els diferents valors i patrons estètics socials i culturals es fan palesos en els trets distintius del paisatge, que al seu torn marquen el seu tarannà i impacte sobre les persones. Qualsevol paisatge, per tant, és una projecció sociocultural, un procés pel qual diversos fenòmens paisatgístics es connecten amb manifestacions d'un estil de vida particular i un codi de conducta que percep aquests fenòmens com a naturals.

Els paisatges i els reptes de la modernitat

En els processos de planificació s'han de tenir en compte les societats que treballen amb mitjans virtuals i porten principalment un estil de vida sedentari però que, en canvi, tenen el costum d'esbargir-se en entorns verds amb què les persones se sentin familiaritzades. Per tant, els indicadors per mesurar els valors paisatgístics des d'un punt de vista social, científic i de planificació han de valorar la demanda de paisatges propers a la natura com a construccions culturals, els paisatges gestionats i els paisatges no gestionats, l'avaluació econòmica dels paisatges i les preferències i els valors culturals, i, finalment, els paisatges com a metàfores de benestar que uneixen els serveis urbans amb uns entorns saludables.

Paisatges propers a la natura com a construccions culturals

Els paisatges són interpretacions socials i culturals de la natura i construccions de la ment humana per definir la relació que hi mantenen la població i les seves institucions socials. En aquest sentit, un paisatge sempre denota una relació social entre aquest i qui l'observa. De la mateixa manera que el pintor paisatgista sent afecte pel paisatge que està pintant, igual com el pagès pensa en "el seu paisatge" quan parla del paisatge en general, i de la mateixa manera que l'ecologista i l'activista s'imaginem com era o com hauria de ser el paisatge per a les futures generacions: el paisatge és l'experiència dels entorns, que poden ser iguals físicament, però que cada persona percep de manera diferent. Normalment, la valoració del paisatge no parteix d'un punt de vista ben definit ni de l'interès dels experts, sinó que és l'observador comú qui està exposat a un paisatge en el sentit més ampli, i el percep com un tot integral. En un mateix paisatge hi conviuen aspectes de curt i de llarg termini, és a dir, amb més o menys pos-

sibilitats de canviar al llarg de la vida de tres o quatre generacions que comparteixin una mateixa època.

Fins a quin punt podem apropar-nos a la natura i en quina mesura les nostres percepcions de la natura donen forma a la realitat o s'hi reflecteixen? Des de l'època de la Il·lustració, quan J. J. Rousseau, aficionat a passejar pels boscos en solitari, va inventar un dels ideals de la seva època, el del “bon salvatge” que se suposa que viu a la natura com a prototip d'un tarannà lliure i independent, la naturalitat i el caràcter salvatge han esdevingut una constant en el discurs social, que té un gran impacte en la percepció mediambiental de les societats modernes (Willers, 1999). Les activitats a l'aire lliure i l'acampada, juntament amb l'excursionisme i el senderisme en zones inexplorades al bell mig de la civilització, han esdevingut expressions representatives d'una vida lliure i independent. L'escepticisme que qüestiona el progrés s'imposa entre els segments de la societat que en desconfien i que, de vegades, el titllen d'antihumà i contrari a una forma de vida natural. Als indrets en què la producció industrial en massa ha desplaçat els petits agricultors i artesans, on els estils de vida urbans han esdevingut habituals, on s'ha clavat la bandera de la civilització, es denuncia que la natura està amenaçada i que desapareixerà. El progrés tècnic (i aquesta visió pràcticament ja ni es discuteix) va de bracet de fenòmens d'artificialització del medi ambient. Com més millora el nivell de vida, més contaminada i més pobra en biodiversitat esdevé la natura, una màxima que es pot constatar amb el model de desenvolupament experimentat a l'Amèrica del Nord. J. B. Jackson (1979) interpreta el procés de configuració del paisatge dels Estats Units de la següent manera:

“Convé que analitzem l'època de mitjan segle XVIII, un moment en la història del paisatge creat per l'home a Amèrica en què un paisatge nou i d'arrel racionalista estava a punt de substituir l'antic paisatge medieval i tradicional heretat d'Europa. Era una època en què moltes relacions de l'Amèrica colonial esta-

ven canviant: els vincles entre els diferents membres de la família i de la societat, entre les persones i el seu treball, entre els individus i el seu entorn natural, tot i que potser el canvi més important de tots, i alhora el més difícil de definir, té a veure amb el fet que les persones començaven a ser conscients de si mateixes i a qüestionar-se les definicions tradicionals de la condició humana. S'acostava, doncs, el moment en què el món visible, especialment el món creat per l'home, començaria a fer palesos aquests canvis en les relacions. I és que els vincles entre homes i dones solen implicar espais, i les noves relacions al seu torn generen noves idees relacionades amb les dimensions i la localització espacials, el canvi o el creixement. L'aspecte del territori, i fins i tot el de les cases, reflecteix inevitablement aquestes idees.” (Jackson, 1979: p. 154).

Què significa la construcció cultural en aquest context? Aquest concepte, similar al del canvi social, que abasta tot el conjunt de l'acció i del desenvolupament social, confirma les reivindicacions de realitat cultural procedents de tots aquells que participen en la vida pública i que s'entén que són representatius de la seva cultura. El consens en normes com l'estètica de la natura i la conservació del patrimoni cultural es materialitza en lleis i reglaments, basats en part en la tradició i les convencions socials. Aquestes regles es basen en supòsits i significats implícits que es donen per descomptat. Per tant, avui dia s'accepta unànimement que la proximitat a la natura és un valor compartit per gairebé totes les societats industrials modernes del món, mentre que tot allò que s'allunyi de la natura o del que és natural es considera menys desitjable. Tant si es tracta de paisatges productius com protegits, tant si són gestionats com si no ho són, han de semblar paisatges naturals. Aquesta percepció, òbviament, s'incorpora a les idees actuals sobre paisatge i natura dels països econòmica-

ment desenvolupats. Al Tercer Món segurament el punt de vista és completament diferent.

Paisatges gestionats i paisatges no gestionats

Hem partit del supòsit que cada paisatge és un paisatge cultural que ha pres forma gràcies a les intervencions humanes. Des d'aquesta perspectiva, la gestió dels paisatges està condicionada per l'ús de determinats recursos durant un període de temps concret. L'explotació minera a cel obert, l'agricultura de caràcter industrial o la tala d'arbres a gran escala responen a un determinat tipus de visió econòmica del territori que té un impacte molt acusat en el paisatge. L'objectiu últim de la seva gestió és obtenir una plusvàlua de qualsevol ús del sòl. Els paisatges no gestionats s'expliquen perquè o bé no es valoren en termes de productivitat o bé no se'n planteja la gestió. Normalment, els paisatges no gestionats es perceben com a espais naturals, tot i que a vegades no són gens naturals (Lewis, 1979). La intervenció humana i la gestió paisatgística es consideren necessitats inevitables; tanmateix, hi ha d'haver espais que creïn la il·lusió de sentir-se a prop de la natura o fins i tot d'accedir a la natura verge (Willers, 1999). Aquesta il·lusió és imprescindible per satisfer el somni humà d'un espai "verge" per a la fauna i la flora, sobretot per a les espècies menys comunes i en perill d'extinció; un espai per al silenci, l'esbarjo, o per a les generacions futures. Els espais naturals imaginats responen a un objectiu fonamental: constatar que la penetració humana no ha de ser necessàriament invasiva i omnipresent. La preservació de la natura, les àrees protegides o les reserves naturals esdevenen baluards psicològics que tranquil·litzen les societats en procés de desenvolupament accelerat amb el missatge que el medi natural ha de poder sobreviure. La supervivència de l'economia moderna ja no depèn dels favors de la natura, però la humanitat tampoc no pot deixar que les seves arrels naturals acabin engolides pel desenvolupament. Aquests aspectes psicològics de la conservació del paisatge i de l'entorn constitueixen els fonaments de la política conservacionista mo-

derna: normalment, els paisatges no gestionats es consideren més valuosos que els que sí que ho estan. D'una manera implícita, el valor estètic es considera més alt que el valor de la plusvàlua derivada de l'ús i la gestió del paisatge.

Una vegada avaluats els paisatges per part de les polítiques de conservació de la natura o d'usos del sòl, cal valorar la idoneïtat de les decisions corresponents. Per detectar els valors més o menys ocults en els paisatges, cal distingir les diverses dimensions dels valors que s'hi troben codificats. Aquests valors passen més desapercebuts per a qui adopta un punt de vista predominantment tècnic i menys per a qui intenta mirar més enllà de la superfície dels paisatges, com un recurs per copsar-ne alguns dels abundants significats. En general, podem distingir entre les qualitats pròpies o definides de manera natural i les qualitats transformades o culturalment atribuïdes a un paisatge. Aquests valors són els de freqüentació, funcional, de salut, d'integració i d'acceptació.

Valor de freqüentació

El valor de freqüentació d'un paisatge està estretament lligat a l'atractiu i al poder d'atracció que exerceix sobre els visitants com a espai verd preferit. El seu indicador és la freqüència de visites amb un perfil sociodemogràfic determinat per unitat de temps. El valor de freqüentació depèn tant dels components propis del paisatge com dels components transformats. Els paisatges més feréstecs, a causa de la manca d'infraestructures i seguretat, no acostumen a rebre gaires visites. De manera similar, els paisatges totalment artificials i dissenyats expressament tampoc no són molt freqüentats, perquè els manca la dimensió històrica que donen, per exemple, els arbres centenaris, els edificis històrics, els vestigis de conreus o altres indicis d'antigor.

Valor funcional

El valor funcional de l'ús i la gestió del paisatge indica quants factors vitals trobem en un determinat paisatge, com ara la bio-

diversitat, la fertilitat del sòl i els seus règims d'emmagatzematge d'aigua i nutrients, l'aplicació de principis de sostenibilitat, la salut, el lleure, el valor de la bellesa i el prestigi, etc. Aquest valor presenta un retrat de les qualitats paisatgístiques naturals i transformades amb un valor econòmic quantificable i regulades dins del sistema legal d'una societat determinada. El valor funcional d'un paisatge està subjecte a dinàmiques culturals relacionades amb canvis de valoració, com ara les variacions en el gust, les preferències estètiques, la composició per edats de la societat, la composició i el percentatge de grups ètnics, els estrangers presents en una col·lectivitat, les últimes innovacions econòmiques i el sistema polític en general.

Valor de salut

El valor de salut correspon al grau de serveis o propietats que es busca que un paisatge aportï a una societat. Aquestes qualitats poden ser l'aire net, la tranquil·litat, la bellesa i l'harmonia, la composició i l'aroma de les plantes, la varietat i la quantitat de fauna, l'absència de molèsties estètiques o d'elements contaminants i les condicions climàtiques i meteorològiques dominants. Per tant, es tracta d'un valor que combina qualitats paisatgístiques naturals i transformades que es defensen a través de mesures de protecció i preservació del paisatge. En les societats postindustrials econòmicament desenvolupades, les polítiques paisatgístiques tenen entre els seus objectius prioritaris que els paisatges considerats saludables permetin de dur-hi a terme activitats de lleure així com la recuperació física i psíquica.

Valor d'integració

El valor d'integració dels paisatges mesura fins a quin punt els grups socialment dominants i d'altres de marginals fan un ús actiu dels entorns a l'aire lliure. Té una gran importància saber l'opinió de la població sobre la influència dels paisatges en la seva vida social; és a dir, amb quina freqüència visiten els espais verds públics i hi interactuen d'una manera que valorin com a positiva i

enriquidora. La integració d'estrangers d'origen cultural diferent en el teixit de la societat d'acollida mitjançant elements naturals i alhora transformats reflecteix el paper, des del punt de vista de les polítiques socials, que pot assumir un paisatge en una època de societats multiculturals. Cal modificar un paisatge per acollir i fer sentir còmodes els estrangers de diferent origen cultural? Com hauria de ser aquesta modificació?

Valor d'acceptació

El valor d'acceptació dels paisatges reflecteix quins dels seus elements accepta o no accepta cada segment d'una societat i per què. L'acceptació o preferència per un paisatge particular depèn de factors socials com ara la composició per edats, les polítiques ambientals, i el sistema de producció. També hi intervenen factors culturals com el gust i la preferència per la bellesa del paisatge, els hàbits esportius i una consciència general sobre l'important valor d'un paisatge. Aquests elements són els que motiven una valoració positiva o negativa de determinats fenòmens i la seva classificació i importància a l'hora d'abordar la planificació paisatgística i de prendre decisions en aquest àmbit.

Valoració econòmica dels paisatges i preferències i valors culturals

En aplicar aquestes categories a la valoració dels paisatges, es fan evidents les múltiples dimensions socials i culturals que intervenen quan es parla de fenòmens tan transversals com els paisatges. El benestar ha esdevingut un indicador de riquesa i qualitat de vida, especialment en llocs en què el nivell de vida mitjà és elevat en comparació amb el d'altres països, i evidentment molt més alt que en les societats en vies de desenvolupament del Sud i les societats en transició dels països de l'antiga Europa de l'Est. El benestar està vinculat a una demanda d'expectatives cada cop més elevada entre les societats benestants, que consideren que

es mereixen estar millor. La legitimitat d'aquesta demanda es recolza en l'acceptació general de les bondats de l'hedonisme per aquells qui es poden permetre el benestar econòmic. L'obtenció del màxim de prestacions per les persones que se'n declaren mereixedores s'ha convertit en un objectiu central en les societats consumistes modernes amb alts nivells de creixement econòmic i expectatives de consum. La forta i creixent tendència cap a la urbanització ha de fer front al repte de combinar allò que per a la classe mitjana-alta constitueix un estil de vida apropiat amb els serveis de zones d'esbarjo periurbanes d'alta qualitat, dotades de gran varietat d'instal·lacions esportives i parcs o restaurants rurals. La salut i la bellesa estableixen un nexa fonamental entre el cos i la ment, tal com reflecteix el paisatge dels indrets de descans i benestar i la seva promesa de proporcionar aquests valors als visitants. Valors que tenen una gran difusió entre grups d'estrats socials idèntics o similars, constitueixen importants factors que determinen l'autoestima social i actuen alhora com a indicadors per definir la categoria social.

La identitat regional i els vincles amb la comunitat també estan relacionats amb les característiques del paisatge, que generen per als qui hi resideixen una sèrie d'avantatges (més dies de sol, vistes excel·lents, menys sorolls, menys contaminació o boira) i, alhora, produeixen admiració entre els residents d'indrets menys afavorits. La posició de privilegi de certs paisatges en comparació amb d'altres es percep com un indicador d'una bona qualitat de vida. L'existència d'una classificació socialment valorada de qualitats del paisatge evidencia la importància que tenen les percepcions i preferències culturals en relació amb els paisatges en el moment de planificar-ne un.

La valoració econòmica ha de tenir en compte les diverses percepcions i preferències vinculades a la diversitat social i cultural. Els estrats socials més benestants que viuen en els centres econòmics i a les grans ciutats o a la seva perifèria dins el món postindustrial valoren els entorns verds i naturals. En una època marcada per una economia globalment interconnectada i per

l'assimilació dels mercats, particularment dels mercats immobiliaris, els preus de les zones més bones estan condicionats per les valoracions transculturals dels paisatges. Com menys desenvolupada econòmicament o més rural sigui una societat, menys valor confereix als entorns naturals i, en canvi, més prioritat dona als immobles ubicats al centre urbà. La gran majoria de la classe benestant d'arreu del món, independentment del seu nivell cultural, considera que els habitatges propers a zones verdes són llocs saludables per viure-hi i que confereixen prestigi. Per a les classes baixa i mitjana que no es poden permetre viure en àrees suburbanes o periurbanes predominantment verdes, la diversitat cultural del paisatge té importància des del punt de vista de la salut i el lleure. Un paisatge de lleure, per tant, constitueix un benefici macroeconòmic per a tota la societat, ja que pot contribuir a mantenir el bon estat de salut de la població i ajudar a reduir les despeses del sector sanitari.

Imatge 2. Les zones verdes urbanes són molt valorades com a font de salut i de lleure.

Els paisatges com a metàfores de benestar que combinen els serveis urbans amb els entorns saludables

Els paisatges són omnipresents: no hi ha cap indret al món que no en tingui. De manera anàloga, la salut és una necessitat omnipresent des de sempre, arreu del món. En el context d'un planeta en ràpid procés d'urbanització, independentment de la cultura de què es tracti, els espais verds i saludables en un entorn urbà seran cada cop més escassos i menys assequibles. Els entorns saludables vinculats als centres urbans són un producte de luxe, i aconseguir benestar amb l'accés a paisatges saludables però remots no és gens fàcil, ja que les metròpolis i grans ciutats són més paisatges d'asfalt (*cityscape*) que paisatges pròpiament dits (*landscape*). Tard o d'hora, els estils de vida adaptats al sedentisme i les vàlvules d'escapament a través del món cibernètic dels mitjans electrònics i les realitats en xarxa acabaran dominant les societats tecnològicament avançades. Els paisatges seran accessibles mitjançant Google Earth o càmeres web i esdevindran metàfores del benestar, destinacions turístiques que visitarà gent que no hi viu però que els consumeix durant un curt període de temps.

El turisme internacional és el sector econòmic més important de la Terra, amb un mercat en constant creixement, que ven experiències basades en el paisatge, el lleure i els records. Depèn de la diversitat cultural dels paisatges com a destinacions turístiques amb un preu que els clients més benestants estan disposats a pagar i eixampla l'abast de l'experiència i el vincle emocional amb els paisatges, ja que tots ells, tard o d'hora, esdevenen exòtics, és a dir, fascinants, perquè el turista els coneix menys que no pas el seu propi món vital. Els paisatges que envolten les grans ciutats reben, durant el cap de setmana o les vacances, la visita dels ciutadans per als quals el camp és una metàfora d'un estil de vida romàntic, malgrat que hagi deixat de ser autèntic. La població urbana s'atansa als paisatges com si fossin museus a l'aire lliure o centres terapèutics. Tanmateix, cal que ens preguntem què passa

amb el coneixement i la saviesa, per no parlar del valor cultural simbòlic, integrats en paisatges que han esdevingut totalment exòtics amb el pas del temps. Després de l'educació ambiental, algun dia s'acabarà imposant l'educació paisatgística i de la natura, és a dir, s'ensenyarà a "llegir" i a interpretar els paisatges? L'alienació de la societat postindustrial amb relació a la natura i al paisatge i als seus significats inherents, que van molt més enllà de beneficis per a la salut i l'esbarjo, esdevindrà una amenaça per a la mateixa cultura. Una societat que ja no sigui capaç d'entendre el significat del seu paisatge és una societat que ha perdut el llegat cultural i que no transmetrà cap missatge en aquest sentit a les futures generacions. Llavors, el paisatge es convertirà en un element del record i es conservarà congelat en el punt en què la societat va deixar de fer-lo servir activament i guanyar-s'hi la vida. Aleshores, la gestió del paisatge passarà a mans dels conservacionistes i els paisatges més valorats es convertiran en una zona natural planificada o es mantindran com a "jardí" de la societat a través d'aportacions econòmiques substancials. Seran els jardiniers paisatgístics els que gestionaran les il·lusions estètiques del passat i no el sector productiu primari, tal com s'havia fet fins aleshores. Durant segles, o fins i tot mil·lennis, les necessitats de la producció agrícola han donat forma als paisatges d'arreu del món. No obstant això, l'evolució de l'economia mundial basada en xarxes globalitzadores de producció i subministrament d'aliments canviarà aquesta funció de la producció agrícola. La urbanització i el turisme transformaran les característiques del paisatge i també la manera de pensar de la població rural. Els pagesos deixaran d'estar subordinats a la productivitat de la "seva" terra, però dependran dels mercats d'importació i d'exportació, de les polítiques agràries i de la voluntat de la col·lectivitat de pagar diners per un paisatge entès de manera consensuada com a representació d'una societat agrària que ha deixat d'existir. La qüestió de si, en un futur llunyà, aquest paisatge s'associarà a la cultura, a la salut o a qualsevol benefici per a la societat, continua oberta.

Paisatge i diversitat

Els paisatges es caracteritzen principalment tant per la seva diversitat cultural com per la biodiversitat de la flora i la fauna, per la seva olor, per la intensitat de la llum i dels sons i per les configuracions sempre úniques d'aquesta diversitat. Per molt similars que puguin semblar els paisatges, mai no són iguals. En aquesta època de globalització, en què prevalen les pautes tecnològiques internacionals i les preferències dels consumidors, la diversitat ha esdevingut una qualitat poc comuna, i la singularitat, un valor per ella mateixa. La diversitat cultural és una configuració diferenciada de models culturals amb un disseny deliberadament diferent dels patrons d'altres cultures (Benedict, 1989) amb relació al lloc on estan situats. De la mateixa manera que els indrets geogràfics són diferents entre si, les cultures també ho són.

L'assimilació i l'aculturació s'han produït i continuaran produint-se. La preservació de la diversitat cultural en un planeta globalitzat és una tasca encara més delicada del que era en èpoques anteriors, en què la comunicació entre cultures que vivien en indrets aïllats era més aviat escassa o esporàdica. La identitat cultural constitueix una distinció dels models d'altres cultures, però també una resposta a les condicions d'un paratge o hàbitat únics. Cada vegada més cultures poden viure en un mateix hàbitat, però hi responen de maneres culturalment diferents; davant aquest fet sorgeix el dubte de què distingeix una cultura d'una altra, si no és el seu hàbitat. Durant generacions, els representants de les ciències ambientals han debatut i discutit aquesta qüestió (Milton, 1996: p. 106). Aquest discurs sobre què s'adapta a què, a mig camí entre el determinisme ambiental i el cultural, per acabar conjuminant tots dos punts de vista, mai no ha pogut resoldre de debò aquest problema teòric. La resposta més convincent és que cada cultura percep, interpreta i entén un paisatge de manera diferent. Per més que els trets físics d'un paisatge siguin idèntics, el seu significat i qualitats emocionals es

perceben de manera diferent segons el rerefons cultural sobre el qual es reflecteixen.

Diversitat cultural i paisatges saludables

En els terrenys de l'arquitectura paisatgística i la recerca terapèutica, s'ha observat que els paisatges i jardins tenen propietats saludables i poden contribuir a diferents tipus de teràpia (Burnett 1997; Gerlach-Spriggs, Kaufman i Warner, 1998; Sachs, 2003; Tyson, 1998; Ulrich, 1979, 1986). No obstant això, fins ara, ni científics ni facultatius s'han interessat gaire per la dimensió cultural dels paisatges i jardins, que, tot i ser-hi inherent, cal fer palesa per valorar el paper de la cultura en el disseny i la planificació paisatgística. La relació entre els humans, els animals, les plantes i la forma dels entorns físics que han convertit en casa seva, mitjançant la incorporació d'aquests fenòmens naturals a la seva cultura, conforma el procés de la història cultural de la humanitat (Ingold, 1986, 1992; Croll i Parkin, 1992). La interconnexió entre humans, animals i plantes és un factor de desenvolupament de qualsevol cultura i, per tant, també part de la seva història mèdica, abans i, fins i tot, després de l'arribada de la medicina al·lopàtica. Les relacions socials entre les plantes, els animals i els fenòmens paisatgístics estan ben documentades dins la història cultural, i han culminat en els extensos volums del llibre *La branca daurada* de James G. Frazer (Frazer, 1993 [1890]). Segons estudis recents (com ara Knight, 2000; Rival, 1998; Seeland, 1997), la interconnexió ha sobreviscut particularment en cultures no europees, on encara manté un paper determinant. Els valors espirituals de les plantes, els animals i els paratges, menystinguts arran de la modernització dels segles XIX i XX en el marc de les cultures occidentals, s'han rehabilitat i reanimat parcialment a través de la medicina i les teràpies alternatives. El concepte espiritual grec de *genius loci*, que es remunta a l'antigor, i altres de similars pertanyents a les mitologies roma-

na, celta i germànica, integrats sobretot pel cristianisme, encara estan presents en el folklore contemporani i la teoria i la pràctica geomàntiques. Així, els paisatges es presenten com a representacions d'una història cultural que unifica les transformacions físiques de l'entorn amb la seva interpretació i la saviesa de la natura. Les substàncies naturals que són saludables per als animals i els humans formen els sistemes de la "matèria mèdica" de cada cultura. La naturalesa i la qualitat diferenciades de les plantes tenen repercussions concretes sobre els integrants d'una cultura determinada. En aquest sentit, s'ha estudiat parcialment l'aplicació d'aquests efectes en la recuperació física i psicològica dels humans (Lewis, 1995; Shoemaker, 2002).

De forma similar, estudis recents parlen de les propietats curatives dels paisatges relacionades amb les percepcions i interpretacions culturals del seu potencial de curació en casos d'estrès (Grahm i Stigsdotter, 2003), Alzheimer, síndrome d'esgotament professional, demència, incapacitat i trastorns propis de la tercera edat en general. L'epidemiologia comparativa indica que l'abast i la propagació de les malalties varien en funció de la ubicació geogràfica i estan molt influenciades per l'estat de progrés d'una societat. En societats altament postindustrials, on la població està més distanciada dels estils de vida naturals i la producció primària, la teràpia basada en paisatges i jardins ha anat guanyant pes en les últimes dècades. Aquestes teràpies són útils per a les persones que busquen en el paisatge l'oportunitat d'esbargir-se, fugir dels problemes diaris i recuperar-se de les malalties. L'usuari o espectador (o fins i tot podríem dir-ne el consumidor) d'un paisatge pot sentir i experimentar el contingut cultural d'un paisatge, encara que no sempre en pugui detectar i desxifrar la història i el significat. Per això, la diversitat cultural dels paisatges enriqueix la percepció dels visitants forans respecte a com d'altres cultures s'expressen en els seus entorns. És una oportunitat per viure noves experiències en els regnes animal, vegetal i humà, més enllà dels propis límits culturals (Selin, 2003). Com en qualsevol altre intercanvi cultural, els aspectes inusuals i des-

coneguts d'un paisatge poden tenir conseqüències imprevisibles entre els seus consumidors, especialment si n'esperen uns efectes positius. La capacitat d'un paisatge per fer paleses les seves propietats curatives depèn, en gran mesura, del diàleg que s'estableixi entre el caràcter del paisatge i la receptivitat de la persona que, d'aquesta manera, representa el tarannà obert d'una cultura i la seva capacitat per assimilar altres missatges codificats en diferents paisatges. La descoberta dels paisatges xifrats, mitjançant la seva lectura, interpretació i comprensió, representa un factor important de recuperació o, fins i tot, el procés de curació mateix.

Imatge 3. La teràpia basada en paisatges i jardins ha anat guanyant pes en les últimes dècades.

Paisatges sagrats

Els paisatges sagrats representen l'assignació més profunda de significat cultural a una configuració de fenòmens físics, naturals i vius i els propis de la imaginació mítica, la fe religiosa o l'espe-

culació mística. Això és així des dels temps immemorials en què els paisatges terapèutics eren paisatges sagrats, i viceversa. Tant l'un com l'altre són espais destacats dels paisatges i llocs extraordinaris amb un significat especial per a la seva cultura corresponent. El seu caràcter sagrat s'intueix en la història particular, el que coneixem com a *spiritus o anima loci*, tant si es tracta d'un miracle com d'un esdeveniment misteriós o heroic associat a un indret. "No pot sorgir d'intents de dirigir i controlar un lloc, sinó de la participació conscient en les qualitats ja presents de les quals brolla una presència enaltidora" (Pennick, 1996: p.14). Els paisatges sagrats reflecteixen una diversitat cultural. Estan dedicats exclusivament a una deïtat o a un sant particular, a un poder sobrenatural o a una al·legoria, i principalment són venerats en festivitats concretes o amb motiu de llocs de peregrinació concrets. En la tradició cristiana, per exemple, aquest principi s'ha materialitzat batejant Judea i alguns indrets de Palestina amb el nom de Terra Santa, per la gran quantitat de llocs sagrats que contenen. Normalment, els paisatges sagrats estan exempts d'usos quotidians o productius, ja que es tracta de manifestacions simbòliques de les dimensions espirituals i sobrenaturals en què els humans no han d'interferir. Així doncs, no es dissenyen, sinó que es basen en la creença que foren concebuts un dia per voluntat divina i que es troben en el seu estat original, atès que el seu poder rau en una inèrcia intacta des dels orígens. I d'aquesta inèrcia neix la força que suposadament s'associa al caràcter sagrat del paisatge. En excloure un indret de la lògica d'ús i de transformació com a recurs natural, aquest es distingeix de la resta de paisatges. L'absència de valor utilitari d'aquests determinats paisatges contribueix a la seva aura d'espiritualitat i salvació i proporciona als fidels la sensació de trobar-se prop de la creació, que representa el fet de donar forma a allò que no en tenia. El procés d'assignació d'una forma pròpia i única a alguna cosa o algun ésser constitueix un acte de creació que els humans no han d'alterar, atès que constituiria una transgressió dels dominis sagrats.

Conclusions

En observar qualsevol paisatge, hem d'afrontar automàticament cara a cara l'aspecte de la diversitat cultural, per les raons abans esmentades. Les diverses dimensions de valor paisatgístic, tant si són naturals com si són fruit de la transformació, han contribuït al fet que els paisatges més destacats es considerin, ahir i avui, patrimoni mundial. Tots ells representen l'excepcionalitat en virtut d'un concepte dominant d'apreciació de la diversitat. Des de temps immemorials, la importància de la cultura en els paisatges ha estat un tret, en part inconscient i en part conscient, determinat per la grandesa i la decadència de les cultures. La dinàmica cultural de la modernització ha conduït a l'estandardització a l'hora de donar forma a l'entorn construït de les ciutats d'arreu del món. Així, el paisatge rural s'ha convertit més que mai en un indicador característic de la identitat cultural i del caràcter nacional.

Els problemes de salut física i mental dels ciutadans, vinculats a un estil de vida modern i al desenvolupament econòmic, representen un risc generalitzat per al futur de les societats postindustrials. Per tal de fomentar un entorn saludable, el disseny paisatgístic ha de tenir en compte les antigues rèpliques d'un disseny de paisatge autònom en regions més o menys aïllades històricament. Així, al llarg de la història cultural d'una regió, es donava per descomptada l'existència d'entorns saludables i d'espais que no ho eren, fins que els avenços tecnològics i el desenvolupament de les infraestructures, especialment al segle XIX, van començar a posar fi a l'aïllament local. Si volem tornar a un paisatge la seva qualitat o preservar-ne els vestigis d'identitat cultural en les societats econòmicament desenvolupades, cal apostar per la planificació paisatgística i de la salut. Unes condicions de vida saludables i un paisatge que permeti identificar-s'hi han ajudat les societats postindustrials a assolir el nivell de benestar actual, fins al punt que poden destinar diners i coneixements a serveis socials que en èpoques anteriors ningú no es podia permetre. En teoria,

al segle XXI ningú no posa en dubte el nexa entre la protecció del paisatge i els entorns saludables, un punt que cal tenir en compte per incorporar el respecte per la cultura i la salut a l'arquitectura i la planificació del paisatge. Així mateix, cal assumir els reptes que comporta la combinació de la modernització global amb la preservació del caràcter propi dels paisatges locals, especialment els dels països econòmicament més desenvolupats.

Referències bibliogràfiques

- BENEDICT, Ruth (1989). *El hombre y la cultura*. Barcelona: Edhasa.
- BURNETT, James D. (1997). "Therapeutic effects of landscape architecture", dins MARBERRY, Sara O. (ed.). *Healthcare design*. Nova York: John Wiley and Sons, p. 255-274.
- ROLL, Elisabeth; PARKIN, David (1992). "Cultural understandings of the environment", dins ROLL, Elisabeth; PARKIN, David (ed.). *Bush base: forest farm. Culture, environment and development*. Londres: Routledge, p. 11-36.
- FRAZER, James George (1993). *La rama dorada*. Madrid: Fondo de Cultura Económica. [Títol original *Golden Bough* de 1890].
- GERLACH-SPRIGGS, Nancy; KAUFMAN, Richard Enoch; WARNER, Sam Bass (1998). *Restorative gardens: the healing landscape*. New Haven: Yale University Press.
- GRAHN, P.; STIGSDOTTER, Ulrika A. (2003). "Landscape planning and stress", *Urban Forestry and Urban Greening*, vol. 2, núm. 1 (juny de 2003), p. 1-18.
- HARRISON, Robert Pogue (1992). *Forests. The shadow of civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- INGOLD, Tim (1986). *The appropriation of nature: essays on human ecology and social relations*. Manchester: Manchester University Press.
- (1992). "Culture and the perception of the environment", dins ROLL, Elisabeth; PARKIN, David (ed.). *Bush base: forest farm. Culture, environment and development*. Londres: Routledge, p. 39-56.
- JACKSON, John Brinckerhoff (1979). "The order of a landscape. Reason and religion in Newtonian America", dins D. W. Meinig (ed.). *The interpretation of ordinary landscapes. Geographical essays*. Nova York: Oxford University Press, p. 153-163.
- KNIGHT, John (ed.) (2000). *Natural enemies. People-wildlife conflicts in anthropological perspective*. Londres: Routledge.
- LEWIS, Charles A. (1995). "Human health and well-being: the psychological, physiological, and sociological effects of plants on people", *Acta Horticulturae*, vol. 391 (març de 1995), p. 31-39.
- LEWIS, Peirce (1979). "Axioms for reading the landscape. Some guides to the american scene", dins D. W. Meinig (ed.). *The interpretation of ordinary landscapes. Geographical essays*. Nova York: Oxford University Press, p. 11-32.
- MILTON, Kay (1996). *Environmentalism and cultural theory. Exploring the role of anthropology in environmental discourse*. Londres: Routledge.
- PENNICK, Nigel (1996). *Celtic sacred landscapes*. Londres: Thames and Hudson.

- PLACHTER, Harald (1995). "Functional criteria for the assessment of cultural landscapes", dins DROSTE, Bernd von; PLACHTER, Harald; RÖSSLER, Mechthild (ed.). *Cultural landscapes of universal value. Components of a global strategy*. Jena: G. Fischer, p. 393-404.
- RIVAL, Laura (ed.) (1998). *The social life of trees. Anthropological perspectives on tree symbolism*. Oxford: Berg.
- SACHS, Naomi (2003). "Healing landscapes", *ArcCA*, vol. 3, núm. 4, p. 36-39, 51.
- SCHAMA, Simon (1995). *Landscape and memory*. Londres: HarperCollins.
- SEELAND, Klaus (1993). "Der Wald als Kulturphänomen. Von der Mythologie zum Wirtschaftsobjekt", *Geographica Helvetica*, núm. 2, p. 61-66.
- (ed.) (1997). *Nature is culture. Indigenous knowledge and socio-cultural aspects of trees and forests in non-european cultures*. Londres: Intermediate Technology Publications.
- SELIN, Helaine (ed.) (2003). *Nature across cultures. Views of nature and the environment in non-western cultures*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- SHEPPARD, Stephen R.J.; HARSHAW, Howard W. (ed.) (2000). *Forests and landscapes. Linking ecology, sustainability and aesthetics*. Wallingford: CABI Publishing.
- SHOEMAKER, Candice A. (ed.) (2002). *Interaction by design: bringing people and plants together for health and well-being*. Ames: Iowa State Press.
- TYSON, Martha M. (1998). *The healing landscape: therapeutic outdoor environments*. Nova York: McGraw-Hill.
- ULRICH, Roger S. (1979). "Visual landscapes and psychological well-being", *Landscape Research*, vol. 4, núm. 1, p. 17-23.
- (1986). "Human responses to vegetation and landscapes", *Landscape and Urban Planning*, vol. 13, p. 29-44.
- WILLERS, Bill (ed.) (1999). *Unmanaged landscapes. Voices for untamed nature*. Washington: Island Press.